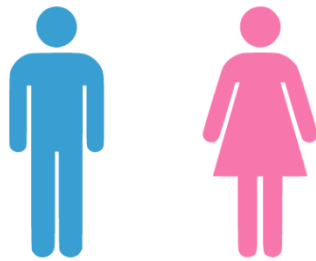


**REPRESENTATIE EN STEREOTYPERING  
VAN VROUWEN EN MANNEN  
IN SCHOOLBOEKEN VOOR DE BRUGKLAS**



Judi Mesman

Tessa van de Rozenberg

Daudi van Veen

Lucie Zicha

Marleen Groeneveld

© 2019 Universiteit Leiden

# VOORWOORD

Begin 2018 startte ons team van het *Societal Challenges Lab* aan een onderzoeksproject naar de representatie en stereotypering van mannen en vrouwen in schoolboeken. Dit onderzoeksproject maakt onderdeel uit van een breder onderzoeksprogramma naar de intergenerationele overdracht van stereotypen in opvoeding en onderwijs.

Toen de eerste contouren van het analyseplan zich begonnen af te tekenen, was de vraag hoe het team het beste toegang zou kunnen krijgen tot de lesmaterialen. De Directie Emancipatie van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) bracht het team in contact met Stephan de Valk, directeur van De GEU - de brancheorganisatie voor aanbieders van leermiddelen, toetsen en educatieve dienstverlening in Nederland. Beiden wil ik bedanken voor hun steun voor dit project. De uitgevers zelf - Noordhoff uitgevers, Malmberg, Thieme Meulenhoff, CITO en Plot26 – wil ik hartelijk bedanken voor hun zeer behulpzame bijdrage aan het project in de vorm van het beschikbaar stellen van relevant materiaal én in de vorm van constructieve open gesprekken over de opzet en voorlopige resultaten van het onderzoek. Iedere uitgever ontvangt naast dit algemene rapport een gepersonaliseerd rapport over de eigen schoolboeken. Van het ministerie van OCW ontving het team een beperkte financiële bijdrage voor het voorbereiden en uitvoeren van expertmeetings over de uitkomsten van het onderzoek te financieren. In de opzet van het codeersysteem heeft Astrid Jehle een belangrijke bijdrage geleverd.

Ten slotte wil ik graag alle studenten hartelijk bedanken die hebben bijgedragen aan het coderen van de schoolboeken: Merle Beerens, Jana van den Berg, Karima el Bouchtoubi, Lonneke Bruijnink, Eric Craaijo, Louka Fischer, Emma Frik, Danielle Groot, Mariel de Groot, Emilie Hagen, Tijmen Henkes, Dionne van Kesteren, Manouk van de Klundert, Jasmijn van de Rozenberg, Eva Vlak, Desirée Vogler, Daphne Volwater, Carlijn Vree, Jara Willems en Tirza Wongsosemito.

Judi Mesman

Den Haag, november 2019

# INHOUDSOPGAVE

<b>Hoofdstuk</b>	<b>Pagina</b>
Samenvatting	5
1. Inleiding	6
2. Methoden	10
3. Resultaten	13
4. Reflectie	18
Literatuurlijst	23
Appendix: codeersysteem	27

# SAMENVATTING

Dit rapport beschrijft een onderzoek naar seksrepresentatie en -stereotypering in alle Nederlandstalige schoolboeken (33) die voor de vakken wiskunde en Nederlands gebruikt worden in de brugklas. Uit eerder onderzoek van schoolboeken in andere landen blijkt dat vrouwen vaak ondergerepresenteerd zijn in schoolboeken, en dat mannen en vrouwen op stereotiepe wijze worden beschreven en afgebeeld. Onderzoek laat verder zien dat blootstelling aan (subtiele) onderrepresentatie van bepaalde groepen en bijbehorende (negatieve) stereotypen kan leiden tot lagere motivatie en lagere prestaties bij die groepen. Dat mechanisme wordt in de literatuur *stereotype threat* of stereotype-dreiging genoemd. In het huidige onderzoek is gekeken of in Nederlandse schoolboeken sprake is van ongelijke representatie en stereotypering van mannen en vrouwen.

De bevindingen van dit onderzoek zijn wat betreft seksrepresentatie consistent met studies over schoolboeken uit andere landen: vrouwen zijn systematisch ondergerepresenteerd in boeken voor de vakken Nederlands en wiskunde, zowel in de tekst als op afbeeldingen. Daarnaast hadden verreweg de meeste van de in totaal bijna 13.000 geanalyseerde personages in de boeken hadden geen beroep en deden geen activiteit die in een duidelijke categorie was in te delen. Voor de meeste personages waren er dus ook geen sekseverschillen in beroepen of activiteiten, waardoor het totale statistische effect wat betreft seksestereotypering klein of afwezig was. Naast de analyses over het geheel van alle personages, zijn ook analyses uitgevoerd binnen subgroepen van personages met een bepaald beroep of een bepaalde activiteit of rol. Hoewel er vrijwel geen teksten of afbeeldingen waarin stereotypering er dik bovenop lag, waren er wel meer subtiele stereotiepe patronen.

Personages met een beroep waren vaker man dan vrouw, en mannelijke personages hadden een veel grotere diversiteit aan beroepen. Ook wetenschappers, topsporters, beroemdheden en personages die technische activiteiten uitvoeren in de boeken waren vaker mannen dan vrouwen. Personages met een ouderrol of die huishoudelijke taken uitvoeren waren iets vaker vrouwen dan mannen in vergelijking met de totale representatie van vrouwen en mannen. Er waren geen duidelijke sekseverschillen voor personages met intellectuele of sportieve activiteiten. Representatie van LHBT groepen was volledig afwezig. Er werden nauwelijks systematische verschillen in resultaten gevonden tussen de uitgevers, vakken of schoolniveaus waarvoor de boeken bedoeld zijn.

De relatie tussen blootstelling aan stereotypen enerzijds en motivatie, interesse, werkhouding, prestaties, en studie- en beroepskeuzes van kinderen en jongeren anderzijds is complex en behoeft meer onderzoek. Schoolboeken zijn hierin slechts één van de vele 'spelers' naast bijvoorbeeld ouders, leerkrachten, leeftijdgenoten, commercie en media. Ieder van deze spelers heeft (vaak onbewust) eigen afwegingen over de (on)wenselijkheid van stereotiepe gendernormen die (vaak impliciet) doorwerken in het eigen domein van invloed. Het is aan te moedigen dat met name professionele organisaties en branches die te maken hebben met de ontwikkeling van de jeugd deze afwegingen bewust maken en geïnformeerde beslissingen nemen over de normen die zij wel of niet willen uitdragen.

# 1. INLEIDING

Representatie verwijst naar de mate waarin bepaalde groepen zijn vertegenwoordigd in verschillende contexten en domeinen, en is in de afgelopen jaren bediscussieerd op gebieden zoals de media, de traditionele cultuursector, popfestivals en kinderliteratuur. Stereotypering verwijst naar de manier waarop bepaalde groepen worden weergegeven. In hoeverre worden zij afgebeeld of beschreven op manieren die overeenkomen met een heersend beeld dat niet altijd overeenkomt met de werkelijkheid, maar (deels) is gebaseerd op vooroordelen?

Eén van de meest opvallende kenmerken van mensen die leiden tot groepsindeling is geslacht. Mensen stellen in minder dan een seconde vast welk geslacht iemand heeft<sup>1</sup> en vergeten dat ook nooit. Wat iemand aanhad of wat iemand precies zei of deed vergeten men gemakkelijk, maar nooit of iemand een man of een vrouw is. Dit vermogen tot indelen naar geslacht is al op heel jonge leeftijd aanwezig: al rond de eerste verjaardag zijn kinderen in staat mannen en vrouwen correct in te delen naar geslacht<sup>2</sup>.

Vanaf de kleutertijd zijn kinderen en jongeren ook heel oplettend als het gaat om het oppikken van informatie uit de omgeving over wat bij welk geslacht hoort<sup>3</sup>. Bewust maar ook onbewust leren ze van ouders, leerkrachten, televisieprogramma's, boeken, speelgoed, het internet en alle andere dagelijkse bronnen van informatie wat typisch is voor vrouwen en meisjes en wat typisch is voor mannen en jongens. Vanaf de leeftijd van 5-6 jaar hebben kinderen al een heel scala aan dergelijke sekse-stereotypen die sterk overeenkomen met die van volwassenen<sup>4</sup>.

## Gevolgen van stereotypering

Wetenschappelijk onderzoek laat zien dat een gebrek aan herkenning, en blootstelling aan stereotypering effecten hebben op het gedrag en de prestaties van volwassenen en kinderen. Gebrek aan representatie van de eigen groep of negatieve stereotiepe boodschappen in teksten en beelden worden ook wel stereotype-dreiging (*stereotype threat*) genoemd<sup>5</sup>. Bij stereotype-dreiging voelt een persoon zich onbewust aangesproken op lidmaatschap van een bepaalde groep (bijvoorbeeld vrouw zijn of Marokkaans zijn) waarover negatieve stereotypen bestaan wat betreft hun mogelijkheden en prestaties. Deze activering van stereotypen in de gedachten van een persoon leidt vervolgens tot slechtere prestaties. Dus bij vrouwen die voorafgaand aan een techniekopdracht expliciet herinnerd worden aan hun vrouw-zijn, wordt het stereotype dat vrouwen niet goed zijn in techniek geactiveerd, waardoor hun motivatie en prestaties verslechteren.

Uit verschillende overzichtsstudies waarin de literatuur wordt samengevat blijkt inderdaad dat vrouwen slechter presteren als zij voorafgaand aan een test informatie krijgen die suggereert dat vrouwen minder goed zijn in het onderwerp van de test, of dat het onderwerp minder bij ze past<sup>6-7</sup>. We bespreken hier een paar voorbeelden. Vrouwelijke techniekstudenten die een conferentievideo keken waarin weinig vrouwelijke wetenschappers voorkwamen waren minder gemotiveerd om de conferentie bij te wonen dan vrouwen die een conferentievideo keken met een gelijk aantal mannelijke als vrouwelijke wetenschappers<sup>8</sup>. Op mannelijke studenten had de seksebalans in de video geen effect. Vrouwen die rekenles kregen van een vrouwelijke expert zijn positiever over hun

rekenvaardigheden en doen beter hun best dan vrouwen die rekenles krijgen van een mannelijke expert<sup>9</sup>.

## Stereotype-dreiging bij kinderen

De effecten van stereotype-dreiging zijn nog niet zo vaak bij kinderen onderzocht, maar de paar studies die er zijn wijzen in een vergelijkbare richting. Zo begrijpen meisjes teksten over scheikunde beter als er plaatjes bij staan van vrouwelijke wetenschappers dan als er plaatjes bij staan van mannelijke wetenschappers. Voor jongens gold het omgekeerde<sup>10</sup>. Meisjes die voorafgaand aan een rekentoets vragen invullen die te maken hebben met geslacht (bijvoorbeeld 'worden jongens en meisjes hetzelfde behandeld op jouw school?'), of een plaat van een meisje met een pop inkleuren, maken de toets slechter dan wanneer ze van tevoren een neutrale taak krijgen<sup>11-12</sup>. Op jongens had het inkleuren van een plaat van een jongen met een bal geen invloed op hun prestaties.

Deze negatieve invloeden van stereotype-dreiging vinden ook plaats bij meisjes die zelf niet zeggen te geloven in sekse-stereotypen over bijvoorbeeld wiskunde<sup>13</sup>, maar zijn wel kleiner bij meisjes met moeders die sekse-stereotypen over wiskunde sterk afwijzen<sup>14</sup>. Ten slotte: bij een test voor ruimtelijk inzicht die meestal beter wordt gemaakt door jongens, verdwijnen de verschillen tussen jongens en meisjes in prestaties als de kinderen van tevoren te horen krijgen dat meisjes beter zijn in deze taak. De prestaties van meisjes nemen toe en die van jongens nemen af<sup>15</sup>. Overigens werd in een Nederlandse studie onder middelbare scholieren geen bewijs gevonden van het effect van stereotype-dreiging<sup>50</sup>.

Onderzoek laat dus zien dat de informatie die kinderen krijgen die stereotypen activeert over wat meisjes en jongens wel of niet kunnen, waardoor de interesse en prestaties in bepaalde domeinen negatief wordt beïnvloed. Recent onderzoek toonde aan dat meisjes al vanaf 6 jaar jongens slimmer vinden dan meisjes (ook al is dat in wekelijkheid niet het geval), en minder gemotiveerd zijn om een activiteit te doen voor 'heel heel slimme kinderen'<sup>16</sup>. Als 5-7-jarigen een team moeten samenstellen voor een groepstaak, kiezen ze meestal vooral kinderen van hun eigen geslacht. Als de kinderen te horen krijgen dat de taak vooral voor 'heel heel slimme kinderen' is, dan kiezen ze significant minder vaak meisjes<sup>17</sup>. Eén van de verklaringen die hiervoor wordt gegeven door wetenschappers is dat kinderen al vanaf heel jonge leeftijd worden blootgesteld aan veel meer mannelijke voorbeelden van intellectuele prestaties. Hierdoor associëren ze slimheid en specifieke vakken waarvoor je volgens iedereen erg slim moet zijn (zoals wiskunde of de wetenschap in het algemeen) niet met meisjes of vrouwen. Dit zien we ook terug in de zogenaamde 'teken een wetenschapper' test, waaruit blijkt dat kinderen en volwassenen vrijwel altijd een man tekenen<sup>18</sup>.

Deze studies geven aan dat de teksten en afbeeldingen waaraan kinderen worden blootgesteld invloed hebben op hun motivatie en prestaties. Wanneer teksten en afbeeldingen (impliciet) suggereren dat bepaalde activiteiten niet bij een bepaalde groep horen, voelt die groep zich minder aangesproken en keren zich af van deze activiteiten. Dit maakt de bestudering van mogelijke stereotypen in schoolboeken bij uitstek belangrijk, omdat zij teksten en afbeeldingen bevatten waaraan alle kinderen verplicht worden blootgesteld in de context van prestaties.

Stereotype-dreiging treedt op als negatieve stereotypen over de eigen groep geactiveerd worden.

Teksten en afbeeldingen kunnen op subtiel wijze negatieve stereotypen activeren.

De ervaring van stereotype-dreiging leidt tot verminderde motivatie en slechtere prestaties.

## Stereotypering in schoolboeken

Het materiaal waarmee de Nederlandse jeugd wordt onderwezen is onderdeel van het dagelijks leven van kinderen en jongeren, en alle keuzes over welke mensen op welke manier worden beschreven of afgebeeld in dat materiaal geven (bedoeld of onbedoeld) een boodschap over wat wel en niet 'normaal' is voor vrouwen en mannen, en meisjes en jongens.

Schoolboeken of online lesmateriaal spelen daarmee een belangrijke rol in de overdracht van verschillende mens- en maatschappijbeelden. En in tegenstelling tot keuzemogelijkheden als het gaat om jeugdliteratuur of media voor jeugd, kunnen kinderen en jongeren (en hun ouders) niet zomaar besluiten bepaalde schoolboeken niet te lezen als ze eenmaal voor een bepaalde school hebben gekozen (en weinig mensen kiezen een school op basis van het boekenpakket). Daarom zijn de impliciete (en soms expliciete) boodschappen over wat bij welk geslacht hoort in schoolboeken bij uitstek belangrijk om te onderzoeken.

Verschillende onderzoekers hebben gekeken naar de representatie van vrouwen en mannen in schoolboeken en andere leermaterialen voor jeugd buiten Nederland<sup>19-30</sup>. Uit deze onderzoeken komt een zeer consistent beeld naar voren: vrouwen komen gemiddeld veel minder vaak voor in lesmaterialen dan mannen. Ook wordt door een groot aantal van deze studies gevonden dat vrouwen en mannen stereotiepe beroepen en activiteiten uitvoeren in schoolboeken, waarbij mannen vaker beroepsmatig worden beschreven en afgebeeld en in een grotere diversiteit aan beroepen, terwijl vrouwen vaker in verzorgende taken of in het onderwijs worden gerepresenteerd, en meer in bijrollen in plaats van hoofdrollen. Deze patronen worden gevonden in studies naar schoolboeken in de Westerse wereld (zoals in Italië, Duitsland, Engeland, de Verenigde Staten en andere OECD landen) en in de niet-Westerse wereld (zoals in Bangladesh, Hong Kong, Indonesia, Pakistan en Zuid Afrika).

Een thema dat dicht bij geslacht ligt is seksualiteit. Onderzoek naar de representatie van verschillende seksuele identiteiten in schoolboeken is schaars<sup>31</sup>. Er zijn wel kwalitatieve studies waarin gerapporteerd wordt over ervaringen van LHBT jongeren als het gaat om (het gebrek aan) representatie in lesmateriaal, en over literatuur die in (Amerikaanse) scholen verboden is vanwege LHBT thema's<sup>32-33</sup>. Het is waarschijnlijk dat onderzoek naar seksuele identiteit in schoolmateriaal zo schaars is omdat niet-heteroseksuele identiteiten zo goed als niet aanwezig zijn.

Onderzoek in andere landen laat zien dat vrouwen ondervertegenwoordigd zijn in schoolboeken.

Personages in schoolboeken doen vaak stereotiepe beroepen en activiteiten.

In schoolboeken is diversiteit op het gebied van seksualiteit doorgaans volledig afwezig.



## Het huidige onderzoek

In de volgende hoofdstukken worden de onderzoeksmethoden en resultaten beschreven, gevolgd door een discussie van de resultaten en een reflectie over de beperkingen en sterke kanten van onderzoek.

Het is welhaast onmogelijk om álle schoolboeken voor álle leerjaren, álle schoolniveaus en álle vakken te analyseren in één project. Op verschillende van deze dimensies zijn daarom keuzes gemaakt. De vakken wiskunde en Nederlands zijn gekozen omdat die klassieke sekse-stereotypen representeren, waarbij jongens geacht worden beter in wiskunde te zijn en meisjes beter in Nederlands, ook al is dat in de praktijk niet het geval<sup>41</sup>. Verder was de verwachting van de uitgevers en de onderzoekers dat de verschillen tussen leerjaren waarschijnlijk kleiner zouden zijn dan verschillen tussen schoolniveaus als het gaat om representatie en stereotypen. Daarom is ervoor gekozen wel alle niveaus te analyseren, maar alleen voor de brugklas. Dus: in dit onderzoek worden álle Nederlandstalige schoolboeken geanalyseerd die in Nederland worden gebruikt voor onderwijs in de brugklas van de middelbare school voor de vakken Nederlands en wiskunde voor álle schoolniveaus.

Alle vijf uitgevers van schoolboeken en toetsen voor de vakken Nederlands en wiskunde voor de brugklas in Nederland hebben meegewerkt aan het onderzoek door het onderzoeksteam toegang te geven tot alle relevante materialen. Dat zijn Noordhoff uitgevers, Malmberg, Thieme Meulenhoff, CITO, en Plot26. Het materiaal van Plot26 is door de flexibele online opzet dusdanig anders van aard dan dat van de andere uitgevers, dat deze methode voor het huidige rapport niet is meegenomen. Zij ontvangen wel een aparte rapportage over de eigen methode.

Dit onderzoek bestudeert gender representatie en stereotypering in schoolboeken in Nederland.

Het gaat om alle boeken voor de vakken wiskunde en Nederlands in de brugklas voor alle schoolniveaus.

Alle uitgevers hebben alle relevante schoolmaterialen ter beschikking gesteld aan het onderzoeksteam.

## 2. METHODEN

### Materiaal

In totaal zijn voor wiskunde 16 boeken en voor Nederlands 17 boeken geanalyseerd. Dit is inclusief boeken met alleen toetsmateriaal. Meerdere boekdelen van één methode behorend tot hetzelfde niveau zijn als één geheel geanalyseerd. Het te analyseren materiaal in de boeken bestond uit alle bladzijden van de boeken, inclusief de kaften. Elk individu dat als mannelijk of vrouwelijk kon worden geïdentificeerd is in het gegevensbestand opgenomen als personage. In de boeken kwamen ook duo's en groepen voor: personages die niet als individu werden afgebeeld of beschreven en geen individuele kenmerken hadden, maar alleen samen met één of meerdere anderen, zoals een echtpaar of een sportteam. In totaal ging het om 950 duo's (582 Nederlands, 368 Wiskunde) en 1330 groepen (763 Nederlands, 567 Wiskunde). Voor de hoofdanalyses hebben we alleen gekeken naar individuen. Gegevens met betrekking tot duo's en groepen worden dan ook niet uitgebreid beschreven, maar alleen waar relevant kort genoemd. Tabel 1 geeft een overzicht van het materiaal voor de hoofdanalyses:

**Tabel 1: Geïdentificeerde individuen in boeken Nederlands en Wiskunde voor de hoofdanalyses**

Nederlands			Wiskunde		
Boek	Niveau <sup>a</sup>	Aantal individuen	Boek	Niveau <sup>a</sup>	Aantal individuen
1	3	603	1	3	440
2	1	550	2	3	342
3	3	432	3	1	350
4	2	641	4	1	541
5	1	631	5	3	370
6	1	357	6	1	355
7	3	737	7	1	473
8	2	797	8	1	485
9	3	713	9	3	378
10	3	539	10	3	406
11	2	574	11	3	211
12	1	382	12	3	315
13	1	448	13	1	72
14	3	143	14	1	84
15	2	152	15	3	81
16	1	137	16	3	67
17	1	113			
<b>TOTAAL</b>		<b>7949</b>	<b>TOTAAL</b>		<b>4970</b>

<sup>a</sup> Voor de boeken Nederlands worden 3 niveaus onderscheiden: 1 = VMBO-BKG(T); 2 = VMBO-T/HAVO; 3 = HAVO/VWO. Voor de boeken voor wiskunde bestond de middencategorie niet, dus daar gaat het alleen om niveaus 1 (VMBO) en 3 (HAVO/VWO).

## Coderen van het materiaal

Een personage heeft per definitie al een sekse toegekend gekregen, want alleen dan wordt een personage opgenomen in het databestand. Als het geslacht niet duidelijk was, is het personage niet meegenomen. Voor elk van de personages werd vervolgens informatie genoteerd wat betreft hun rollen, beroepen en activiteiten. In de *Appendix* staat precies beschreven wat de regels waren voor het destilleren van deze informatie uit de tekst en afbeeldingen in de boeken. We beperken ons hieronder tot een samenvatting van de informatie die in dit rapport gebruikt wordt. De geselecteerde factoren voor mogelijke seksestereotypering zijn gebaseerd op de onderzoeksliteratuur.

**Tabel 2: Regels voor het toekennen van kenmerken aan personages<sup>1</sup>**

Kenmerk	Regels/definities
Frequentie	Het aantal keren dat de persoon in kwestie wordt genoemd, inclusief verwijzingen in de tekst met persoonlijk voornaamwoorden (zoals zij, hem)
Hoofdrol	Heeft de persoon een hoofdrol (of bijrol) in de tekst of op de afbeelding?
Beroep	Wordt de persoon beschreven of afgebeeld als hebbende een beroep? En zo ja, wat was dat beroep, wat is de maatschappelijke status van dat beroep en hoe sekse stereotype is dat beroep?
Activiteit	Voert de persoon een activiteit uit in één van de volgende categorieën: intellectueel, technisch, sportief, huishoudelijk, financieel, creatief, hobby.
Ouderrol	Wordt de persoon beschreven in een ouderlijke rol (moeder/vader, grootmoeder/grootvader)?
Beroemdheid	Is de persoon een beroemdheid die veel mensen kennen uit de media?
Seksualiteit	Op basis van beschrijvingen die de relatiestatus van de persoon prijsgeeft in combinatie met het geslacht van de persoon en de partner categorisatie als heteroseksueel versus homoseksueel (of onbekend).

## Procedure

Het onderzoeksteam heeft een groep van 22 studenten getraind voor de uitvoering van het codeerwerk. De training bestond uit het samen doornemen van de codeerregels, het zelfstandig coderen van een aantal voorbeeldbladzijden om die daarna in de groep te bespreken, fouten te herstellen en onduidelijkheden weg te nemen. Na de training codeerden alle studenten dezelfde bladzijden van een schoolboek om de intercodeursbetrouwbaarheid vast te stellen: de mate waarin zij coderen volgens de regels en onafhankelijk van elkaar dezelfde keuzes maken. De

<sup>1</sup> Etniciteit van personages is ook gecodeerd, maar alle analyses over dit onderwerp zijn beschreven in een apart rapport: Etniciteit in schoolboeken voor de brugklas: Representatie en stereotypering.

betrouwbaarheidsset was eerder door de twee promovendi gecodeerd die bij onderlinge discrepanties door middel van discussie gezamenlijk tot een consensuscore zijn gekomen. Deze uiteindelijke scores zijn gebruikt als de standaard waarmee de scores van de studenten werden vergeleken, en studenten werden onderling vergeleken op vergelijkbaarheid van scores. Van de 22 studenten behaalden 18 studenten een voldoende mate van intercodeursbetrouwbaarheid op alle variabelen. Deze 18 studenten en de twee promovendi (auteurs 2 en 3) hebben vervolgens al het materiaal gecodeerd en verwerkt onder begeleiding van de eerste en laatste auteur.

## Statistische analyses

De dataset heeft een structuur met meerdere niveaus (in statistische termen *multilevel*): de 12.919 individuen die we in de boeken hebben geïdentificeerd bevinden zich in 33 boeken, en de boeken zijn uitgegeven door 4 uitgeverijen. Om recht te doen aan de mogelijke invloeden op elk van deze niveaus op alle relevante factoren, zijn *multivariate multilevel* analyses uitgevoerd met het programma R-Studio. De resultaten van dergelijke analyses zijn niet heel toegankelijk voor een algemeen publiek. Daarom worden de statistieken uit deze analyses niet hier beschreven, maar wel als uitgangspunt gebruikt voor een meer toegankelijke presentatie van de bevindingen. Dus: de complexe *multilevel* analyses bepalen de inhoud van de resultaten in dit rapport, maar de weergave van de onderliggende gegevens is toegankelijk gehouden.

Voor verschillende delen van de data zijn de *multilevel* analyses aangevuld met andere (eenvoudigere) analyses, om de resultaten verder uit te diepen of te illustreren. Dit waren non-parametrische  $\chi^2$  analyses om percentages voor mannen en vrouwen met elkaar te vergelijken binnen bepaalde subgroepen (bijvoorbeeld het percentage mannen en vrouwen binnen de groep personen die een beroep hadden in de boeken). Ten slotte spreken we in dit rapport over kleine, medium, en grote statistische effecten. Deze indeling van effectgroottes zijn gebaseerd op de conventies in de statistiek als het gaat om de interpretatie van verschillende statistische toetsen.

Het onderzoek gaat primair over bijna 13.000 individuele personages in 33 schoolboeken van 4 uitgevers.

Voor alle personages zijn hun kenmerken genoteerd, zoals beroepen, activiteiten en rollen.

De resultaten van de complexe *multilevel* analyses zijn vertaald naar toegankelijke cijfers en figuren.

# 3. RESULTATEN

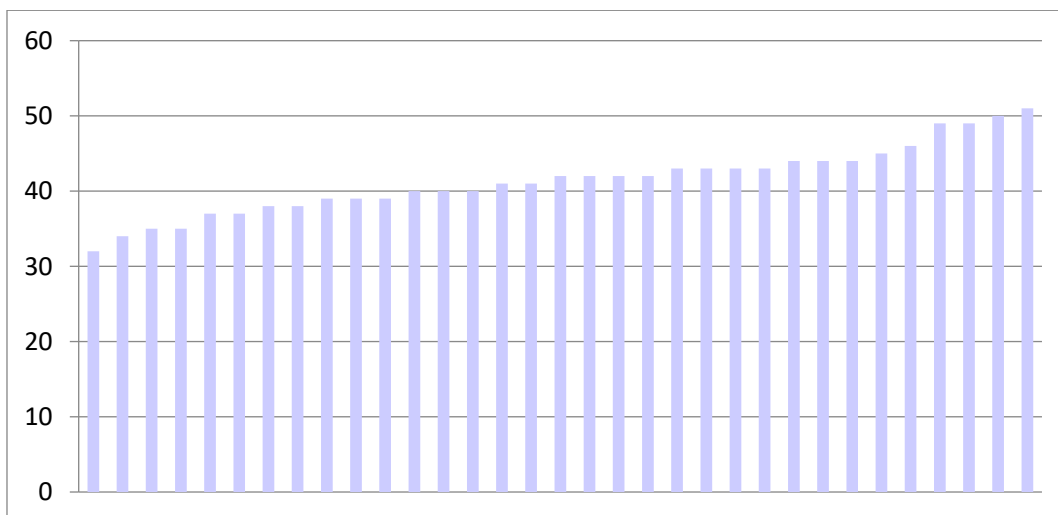
## Representatie

### ONDERZOEKSVRAGEN

- Zijn er evenveel vrouwelijke en mannelijke personages?
- Worden vrouwelijke en mannelijke personages even vaak genoemd?
- Hebben vrouwelijke en mannelijke personages even vaak een hoofdrol (versus een bijrol)?

De percentages vrouwelijke individuen in alle 33 boeken worden in *Figuur 1* van laag naar hoog weergegeven. Er wordt geen onderscheid gemaakt naar vak (wiskunde en Nederlands), schoolniveaus, of tekst versus afbeelding, omdat de analyses lieten zien dat deze factoren nauwelijks invloed hadden op sekserepresentatie. Het percentage vrouwelijke individuele personages in de boeken was significant lager dan het percentage mannelijke personages. Het aandeel vrouwelijke personages varieerde van 32,1% tot 50,1% en was gemiddeld 41,4%. In 31 van de 33 boeken bedroeg het aandeel vrouwen minder dan 50%. In 12 van de 33 boeken (iets meer dan een derde) bedroeg het aandeel vrouwen minder dan 40%.

**Figuur 1: Percentage vrouwelijke individuen in de 33 schoolboeken, van laag naar hoog**



We hebben ook gekeken of mannelijke en vrouwelijke individuele personages even vaak genoemd worden in de boeken. Dat wil zeggen: hoe vaak komt eenzelfde personage voor in de tekst of afbeeldingen en is die frequentie hoger voor mannelijke dan voor vrouwelijke personages? Gemiddeld werden mannelijke personages 5,2 keer genoemd en vrouwelijke personages 4,8 keer

genoemd in de boeken. Dit was statistisch geen significant verschil. Er was hierin dus geen sprake van onder-representatie van vrouwelijke personages. Ook wat betreft representatie in een hoofdrol of bijrol lieten de analyses geen verschillen zien tussen mannelijke en vrouwelijke individuele personages. Beiden hadden in ongeveer 80% van de gevallen een hoofdrol. Net als in eerdere analyses over representatie was hier nauwelijks invloed van schoolvak (wiskunde versus Nederlands), schoolniveau, of tekst versus afbeeldingen.

Duo's in de schoolboeken bestonden vaker uit twee mannen (40,2%) dan uit twee vrouwen (28,2%), en waren in 31,6% van de gevallen gemengd (dus één man en één vrouw). Bij groepen was de verdeling meer gelijkmatig en kwamen groepen met alleen mannen, alleen vrouwen, of gemengd ongeveer even vaak voor (ieder ca. een derde).

In bijna alle boeken komen meer mannen voor dan vrouwen.

Vrouwen en mannen worden even vaak genoemd.

Vrouwen en mannen hebben even vaak een hoofdrol.

## Stereotypering

### ONDERZOEKSVRAGEN

- Hebben vrouwelijke en mannelijke personages even vaak een beroep?
- Zijn er verschillen in het type beroep van vrouwelijke en mannelijke personages?
- Zijn er verschillen in het type activiteiten van vrouwelijke en mannelijke personages?
- Zijn er verschillen in de rollen van vrouwelijke en mannelijke personages?

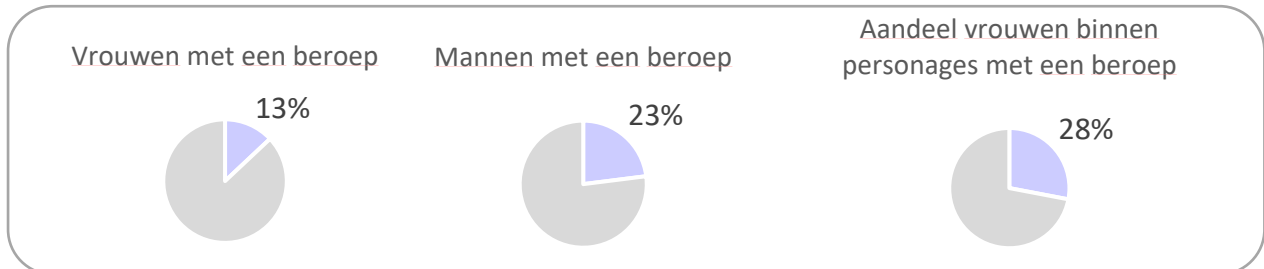
### Beroepen

In de analyses over beroepen maakte het meestal niet of nauwelijks uit voor welk vak het boek was, of voor welk het schoolniveau, of dat het om tekst versus een afbeelding ging. Wanneer dat wel het geval was wordt dat hieronder vermeld.

In totaal hadden 2454 individuele personages een identificeerbaar beroep (19% van alle personages). Vrouwelijke personages hadden minder vaak een beroep (13%) dan mannelijke personages (23%). Omdat beroepen maar relatief weinig voorkwamen, is dit verschil statistisch gezien een klein effect. Met andere woorden: op het totaal van meer dan 12.000 personages zijn er maar weinig personages met beroepen waardoor het verschil tussen mannen en vrouwen daarin in de algemene analyses niet heel opvallend is. Als we alleen kijken naar de 2454 personages met een beroep dan is 28% van deze personages vrouw, een aandeel dat ook veel lager ligt dan het algemene aandeel van vrouwen in de boeken (41%). Binnen de subgroep personages met een beroep is dit statistisch een medium tot groot effect. In *Figuur 2* worden deze resultaten weergegeven.

Op basis van de *International Standard Classification of Occupations (ISCO)*<sup>34</sup> kon de sociale status van een beroep worden berekend. Dit was mogelijk voor 2239 van de 2454 personages met een beroep. Vrouwelijke personages met een beroep hadden gemiddeld een iets hogere beroepsstatus dan mannelijke personages. Dit was een klein effect.

**Figuur 2: Mannen en vrouwen met beroepen**



In totaal kwamen 108 wetenschappers voor in de boeken (minder dan 1% van de personages en vooral in de wiskundeboeken), en bijna de helft daarvan waren wetenschappers uit de geschiedenis (zoals Pythagoras of Leonardo da Vinci) die zonder uitzondering man zijn. Het is dan ook niet verrassend dat de onder-representatie van vrouwen (15% van de wetenschappers) hier een groot statistisch effect was. Als we de historische wetenschappers buiten beschouwing laten, blijven 56 wetenschappers over, van wie 27% vrouw was (versus 41% van alle personages). Ook dit is nog steeds een medium tot groot effect als het gaat om onder-representatie van vrouwen in dit beroep, maar omdat het maar om heel weinig wetenschappers gaat, moeten we terughoudend zijn met grote conclusies.

In totaal waren er 136 individuele personages met topsporter als beroep (ca. 1% van alle personages). Van die 136 topsporters was 21% vrouw. Deze onder-representatie binnen de topsporters is statistisch een groot effect, maar is over alle personages genomen niet zo opvallend, omdat topsporters maar weinig voorkwamen. Het effect was iets groter in wiskundeboeken dan in boeken voor Nederlands. Er waren natuurlijk ook personages in een veelheid aan andere beroepen, zoals automonteur, kapper, slager, of bakker, maar deze kwamen ieder zo weinig voor dat hierover geen betrouwbare analyses konden worden uitgevoerd.

Op basis van de *ISCO* kon ook worden berekend in hoeverre een beroep voor een man of een vrouw in de Nederlandse samenleving ook vooral door mannen of vrouwen wordt beoefend. Dit was mogelijk voor 2180 van de 2454 personages met een beroep. Vrouwelijke personages werden iets minder vaak afgebeeld in 'typisch' vrouwelijke beroepen dan mannen in 'typisch' mannelijke beroepen. Dit was een klein effect. Ook is gekeken naar de variatie in de beroepen waarin mannen en vrouwen in de boeken voorkwamen. Voor mannelijke personages werden 390 verschillende beroepen gevonden, en voor vrouwelijke personages 163 verschillende beroepen.

Beroepen komen weinig voor en geslachtsverschillen zijn daardoor doorgaans klein.

Beroepsbeoefenaars zijn vaker mannen die ook meer verschillende beroepen hebben.

Wetenschappers en topsporters zijn vaker mannen dan vrouwen.

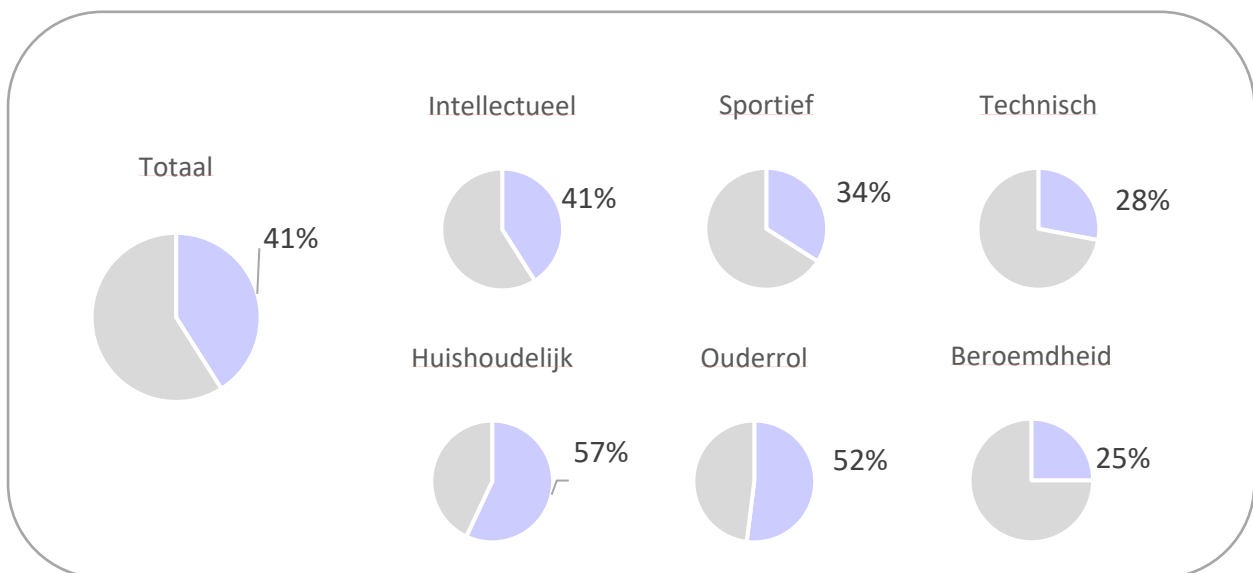
Vrouwen hebben beroepen met iets hogere status en iets lagere stereotypering.

## Activiteiten en rollen

Ook is gekeken naar geslachtsverschillen in type activiteiten/rollen die uit de literatuur als relevant naar voren komen voor analyses met betrekking tot geslacht. Het gaat om activiteiten die geclassificeerd kunnen worden als intellectueel (1460 personages), technisch (206), sportief (760), of huishoudelijk (644). Andere activiteiten kwamen te weinig voor om hier te analyseren. Daarnaast is gekeken naar personages met een ouderrol (823) en beroemdheden (106).

Over het geheel genomen werden mannen en vrouwen ongeveer even vaak gezien in een intellectuele, technische, sportieve, en huishoudelijke activiteiten, en ook ongeveer even vaak in een ouderrol of als beroemdheid. De effecten - wanneer bekeken in de context van het totaal van ruim 12.000 personages – waren doorgaans (zeer) klein. De verdelingen binnen de subgroepen met deze activiteiten of rollen geven een iets ander beeld en zijn weergegeven in *Figuur 3*.

**Figuur 3: Aandeel vrouwen in subgroepen personages met activiteiten en rollen**



Het percentage vrouwen binnen de personages met een intellectuele activiteit was precies hetzelfde als het percentage vrouwen op het totaal aantal percentages (beide 41%). Vrouwen zijn dus niet specifiek onder-gerepresenteerd in intellectuele activiteiten (in vergelijking met de totale onder-representatie). Voor sportieve activiteiten (34%), technische activiteiten (28%) en beroemdheden (25%) is het percentage vrouwen wel kleiner dan in de totale set personages. Dit zijn voor technisch en beroemd grote effecten. Bij huishoudelijke activiteiten (57%) en de ouderrol (52%) is juist meer dan de helft van de personages vrouw, en wijken dus naar boven toe af van het totaalpercentage.

De activiteiten komen weinig voor waardoor geslachtsverschillen doorgaans klein zijn.

Intellectuele activiteiten worden even vaak door mannen en vrouwen gedaan.

De verschillen zijn klein bij sportieve en huishoudelijke activiteiten, en bij de ouderrol.

Personages die iets technisch doen of beroemd zijn, zijn veel vaker mannen dan vrouwen.



## Seksualiteit

Voor 3,3% van de personages kon de seksualiteit van individuele personages worden afgeleid (zie methoden voor definities). In alle gevallen was sprake van heteroseksualiteit. Ook zijn geen beroemdheden aangetroffen van wie algemeen bekend is dat ze homoseksueel zijn. Er kwam in één van de boeken (voor het vak Nederlands) wel een homoseksueel echtpaar voor (choreografen Rinus Sprong en Thom Stuart), maar van hun relatiestatus werd geen melding gemaakt, en de meeste brugklassers zullen deze personen waarschijnlijk niet kennen en deze achtergrondinformatie niet hebben. Mogelijk waren er meer van dit type 'verborgen' homoseksualiteit, maar die zijn logischerwijs niet opgemerkt door de onderzoekers.

Verwijzingen naar iets anders dan heteroseksualiteit komen niet voor.

## 4. REFLECTIE

In dit deel wordt aandacht besteed aan een reflectie op de resultaten in het licht van eerder onderzoek. Daarbij komen ook de beperkingen van het onderzoek aan bod. Daarna volgt een beschrijving van de volgende stappen in dit onderzoeksproject. Over het algemeen waren er geen opvallende verschillen als het gaat om schoolvak (boeken voor Wiskunde versus Nederlands), schoolniveau (VMBO, HAVO, VWO), of type informatie (tekst versus afbeeldingen). Waar dat wel het geval was, wordt dat besproken.

### Representatie

De bevindingen voor sekserepresentatie waren vergelijkbaar met die uit eerder onderzoek uit andere landen: vrouwen waren in vrijwel alle boeken ondervetegenwoordigd in tekst en beeld. Dit was het geval bij individuele personages en bij duo's in de boeken, maar niet bij groepen. In een derde van de boeken was het percentage vrouwelijke individuele personages minder dan 40%. Er bleek ook geen disbalans in de mate van aandacht die de vrouwelijke personages in de boeken krijgen (dat wil zeggen: hoe vaak eenzelfde personage genoemd wordt): vrouwelijke personages werden even vaak genoemd als mannelijke personages (gemiddeld ongeveer 5 keer per personage). Dat komt overeen met onze bevinding - anders dan in een aantal eerdere studies - dat vrouwen in de meeste boeken even vaak een hoofdrol (in plaats van een bijrol) hadden als mannen.

Voor de analyses met betrekking tot sekserepresentatie is de belangrijkste beperking van dit onderzoek dat individuen, duo's of groepen die niet duidelijk mannelijk of vrouwelijk (of gemengd) waren niet zijn meegenomen. We kunnen dus niet vaststellen welk percentage van de personen in de boeken sekse-neutraal waren. Voorbeelden van sekse-neutrale individuen of groepen zijn verwijzingen naar 'een leerling' of 'de dokter' zonder persoonlijk voornaamwoorden (hij/zij, hem/haar) die geslacht verraden.

Er wordt soms wel gesuggereerd dat sekse-neutrale beschrijvingen een goede oplossing kunnen zijn om minder aandacht te geven aan geslacht waardoor er ook minder ruimte is voor stereotypering. Aan de andere kant wordt verwezen naar onderzoek waaruit blijkt dat 'neutrale' termen toch automatisch met mannen worden geassocieerd, zodat hiermee de vertegenwoordiging van mannen (in de perceptie van de lezer) juist vergroot wordt<sup>35</sup>. Onderzoek naar de rollen en activiteiten van sekse-neutrale personages in vergelijking met mannelijke en vrouwelijke personages in schoolboeken zou meer duidelijkheid kunnen verschaffen over de manier waarop deze drie groepen worden verbeeld en beschreven.

Wat betreft representatie van seksualiteit was het beeld helder: die was er niet. Natuurlijk was in verreweg de meeste gevallen in tekst en beeld niet vast te stellen van welke seksualiteit sprake was, waardoor dit hele thema nauwelijks zichtbaar is in de boeken. Voor de analyses met betrekking tot seksualiteit speelt de Nederlandse taal ons parten. In het Nederlands kan een vriend(in) zowel een platonische vriend(in) zijn als een romantische partner (in het Engels is dat het verschil tussen 'friend' en 'girlfriend' of 'boyfriend'). In dit onderzoek zijn vriendinnen van meisjes en vrienden van jongens geïnterpreteerd als platonische relaties, terwijl deze in principe ook als romantische relaties zouden kunnen worden geïnterpreteerd. Desalniettemin is het zeer waarschijnlijk dat de eerste meer 'conservatieve' interpretatie het meest overeenkomt met wat de lezer doorgaans zal opmaken uit de

tekst. Opvallend was ten slotte ook de afwezigheid van beroemde homoseksuele personen van wie de seksualiteit algemeen bekend is. Zelfs zonder expliciet te verwijzen naar seksualiteit zouden dergelijke personen toch kunnen bijdragen aan representatie van seksuele minderheden.

## Stereotypering

Stereotypering werd onderzocht door te testen of mannelijke en vrouwelijke personages in verschillende (stereotiepe) beroepen, activiteiten en rollen werden beschreven en afgebeeld in de boeken.

Over het geheel van alle ruim 12.000 personages in 33 boeken genomen, bleken de beroepen, activiteiten, en rollen van mannelijke en vrouwelijke personages niet zo heel opvallend van elkaar te verschillen. Als van die ruim 12.000 personages bijvoorbeeld maar enkele honderden of duizenden personages een bepaald beroep hebben of een bepaalde activiteit doen, dan vallen eventuele geslachtsverschillen daarin niet zo heel erg op. Met andere woorden: verreweg de meeste mannen en vrouwen in de boeken hadden niet een duidelijk te categoriseren beroep, activiteit, of rol, dus voor dat leeuwendeel van de personages waren er dan logischerwijs ook geen geslachtsverschillen te bekennen.

Toch is het belangrijk om ook een stapje verder te kijken in de subgroepen waarin wel sprake was van een beroep, activiteit, of rol. Zoals in de inleiding is besproken, blijkt uit onderzoek namelijk dat ook subtiele boodschappen over stereotypen (onbewust) opgemerkt worden door mensen en invloed kunnen hebben op hun gedrag. We hebben daarom ook gekeken naar subgroepen van personages, waarbij de personen zonder beroep/activiteit/rol buiten beschouwing werden gelaten.

### Beroepen, activiteiten en rollen

Consistent met eerder onderzoek werden vrouwen significant minder vaak beschreven in een beroep dan mannen. Dit is opvallend, zeker gezien het vrij kleine verschil tussen vrouwen en mannen als het gaat om arbeidsdeelname in Nederland. Het lage aandeel vrouwen in beroepen in de schoolboeken is dus niet representatief voor de situatie in de samenleving. Onder de personages die wetenschapper of topsporter als beroep hadden waren vrouwen ook ondervertegenwoordigd.

Als wetenschapper gedefinieerd wordt als hoogleraar, dan is dit representatief voor de Nederlandse samenleving waarin 21% van de hoogleraren vrouw is<sup>36</sup>. Als wetenschapper breder gedefinieerd wordt als wetenschappelijk personeel werkzaam aan een universiteit, dan is het aandeel vrouwelijke wetenschappers met 27% in schoolboeken niet representatief. In de functies promovendus/a, en universitair docent ligt het percentage vrouwen rond de 40%<sup>36</sup>.

Voor topsporters geldt dat ca 50% van de sporters met erkende topsportstatus in Nederland vrouw is<sup>37</sup>. Dat is beduidend meer dan de 21% in de schoolboeken. Wel is het zo dat vrouwelijke topsporters gemiddeld (veel) minder verdienen dan mannelijke topsporters, en dat de aandacht voor mannelijke topsporters in de media doorgaans groter is dan voor vrouwelijke topsporters<sup>37</sup>. Dat patroon zien we ook terug in de schoolboeken. Topsporters zijn vaak ook vaak beroemdheden, en in de schoolboeken

waren ook in die algemene ‘beroepsgroep’ personages minder vaak vrouw (25%) dan man, ook los van de categorie topsporters.

De analyses bevestigden ook eerder onderzoek waarin gevonden werd dat mannen in veel meer verschillende beroepen worden beschreven en afgebeeld dan vrouwen (390 versus 163 in dit onderzoek). Het is dus niet zo dat de over-representatie van mannen in beroepen in het algemeen alleen komt doordat zij veel vaker in een handvol dezelfde (stereotiepe) beroepen worden weergegeven. Vervanging van mannelijke personages door vrouwelijke personages in uiteenlopende beroepen in de boeken zou hierin meer balans kunnen aanbrengen.

Net als in eerder onderzoek werden technische activiteiten, zoals bouwen of repareren, veel minder vaak door vrouwen (28%) dan door mannen uitgevoerd. In Nederland is het aandeel vrouwen in technische beroepen nog lager met 13%<sup>38</sup>, en het percentage vrouwen in technische studies ligt ongeveer tussen 25 en 40, afhankelijk van het opleidingsniveau<sup>39</sup>. Deze cijfers zijn substantieel lager dan die in andere Europese landen<sup>40</sup>. Het stereotype dat techniek voor mannen is en niet voor vrouwen is in de Nederlandse samenleving dus nog sterker aanwezig dan in de Nederlandse schoolboeken.

In tegenstelling tot bevindingen uit ander onderzoek, vonden wij nauwelijks verschillen tussen mannen en vrouwen als het gaat om intellectuele en sportieve activiteiten. Het is vooral opvallend dat vrouwen wel minder vaak een intellectueel beroep (wetenschapper) of een sportief beroep (topsporter) uitoefenen in de boeken, maar niet minder vaak intellectuele en sportieve activiteiten ondernemen. Vermindering van stereotypering op deze gebieden zou dus met name bij de beroepen mogelijk zijn.

Onder personages met een ouderrol of een huishoudelijke taak was de man-vrouw verdeling bijna gelijk: respectievelijk 57% en 52% van deze personages waren vrouwen. Afgezet tegen het aandeel van vrouwen in de totale set van personages (41%) is er wel sprake van enige over-representatie van vrouwen in deze rollen. Dit patroon komt overeen met de resultaten van eerder onderzoek, maar het gaat hier om een vrij klein effect. Het algoritmisch ‘ruilen’ van mannen- en vrouwennamen (of bijbehorende persoonlijk voornaamwoorden) in teksten over beroepen versus teksten over huishouden en de ouderrol zou stereotypering van de personages kunnen verminderen.

## Implicaties

Uit onderzoek blijkt dat blootstelling aan onder-representatie en stereotypering mogelijke bronnen zijn van stereotype-dreiging: als men de eigen groep te weinig tegenkomt in bepaald materiaal of in bepaalde contexten, neemt de motivatie af en voelt men zich minder aangesproken om mee te doen aan de activiteiten waarover het materiaal gaat<sup>8-9</sup>. Dit mechanisme is één van de mogelijke verklaringen voor de geslachtsverschillen in keuzes van profielen, studies, en beroepen die in Nederland doorgaans groter zijn dan in andere landen.

Veel studies op het gebied van stereotype-dreiging gaan niet alleen over de negatieve invloed daarvan op motivatie en interesse, maar ook over de negatieve invloed op prestaties. Opvallend genoeg presteren meisjes in Nederland op de middelbare school gemiddeld iets beter dan jongens als het gaat om behaald diplom niveau en gemiddeld eindcijfer<sup>41</sup>. Op vakniveau halen meisjes

gemiddeld vooral hogere cijfers bij Nederlands dan jongens. De gemiddelde cijfers voor andere vakken (ook de exacte vakken) zijn doorgaans niet heel verschillend voor jongens en meisjes. Ondanks die gelijke of betere prestaties stromen meisjes nog maar relatief weinig door naar bèta-technische studies, en ligt het percentage vrouwen in topposities in bijna alle beroepssectoren nog ver onder de 50<sup>42</sup>.

Wat kan dit patroon verklaren van onder-representatie en stereotypering in schoolboeken, betere schoolprestaties, maar minder beroepsmatig succes voor meisjes en vrouwen? Twee specifieke sekse-stereotypen zijn hier relevant: het stereotype dat meisjes braaf en hardwerkend zijn en jongens ongehoorzaam en lui. Deze stereotypen zijn (nog) niet geanalyseerd in de schoolboeken in het huidige onderzoek, omdat dit een nog meer gedetailleerde tekstanalyse vergt die in de tijdspanne van dit project niet kon worden uitgevoerd.

Eerder onderzoek laat wel zien dat leerkrachten lagere verwachtingen hebben van jongens dan van meisjes als het gaat om motivatie en inzet<sup>43-44</sup>, maar dat ze jongens vaker heel slim vinden dan meisjes<sup>45-46</sup>. En dat laatste vinden jongens en meisjes vanaf jonge leeftijd zelf ook<sup>16</sup>. De impliciete veronderstelling is dat meisjes die hoge cijfers halen dat doen door hard te werken, en jongens met hoge cijfers gewoon slim zijn<sup>47-49</sup>.

Samengenomen komt hieruit een complex patroon naar voren dat nog niet eerder is onderzocht: jongens krijgen de (impliciete) boodschap dat ze slim zijn, en dat er veel verschillende beroepen voor ze open liggen, waaronder de beroepen die men associeert met intelligentie (zoals wetenschapper). De vanzelfsprekendheid van maatschappelijk succes zou één van de oorzaken kunnen zijn voor de (stereotiepe) luiheid van jongens in het onderwijs. Als je slim bent en er een mooie toekomst voor je in het verschiet ligt, waarom zou je dan hard werken? Voor meisjes is het patroon anders: zij krijgen de (impliciete) boodschap dat ze niet op hun intelligentie kunnen vertrouwen, en dat maatschappelijk succes geen vanzelfsprekendheid is. Hard werken is dan de enige manier om toch tot acceptabele prestaties te komen, zeker met het stereotype van het brave meisje in het achterhoofd. Toekomstig onderzoek zou deze hypothesen kunnen toetsen.

De werkelijkheid van boodschappen over sekse-stereotypen is natuurlijk veel omvangrijker dan die in schoolboeken alleen. Leerkrachten, ouders, commercie en media spelen hierin zonder twijfel een belangrijke(re) rol. Voor ieder van deze 'spelers' geldt dat zij hun eigen overwegingen hebben als het gaat om de (on)wenselijkheid van gendernormen en -stereotypen.

## Volgende stappen

De dataset die voor dit onderzoek is gebruikt is inhoudelijk rijker dan in deze rapportage naar voren komt. De activiteiten en rollen van de personen in de boeken zijn voor dit rapport nog alleen met betrekking tot brede categorieën en daardoor nog slechts vrij oppervlakkig geanalyseerd. Ook zijn de kenmerken van de personen in de boeken (zoals uitgedrukt in bijvoeglijk naamwoorden en bijwoorden) nog niet geanalyseerd. Het categoriseren van deze woorden is echter een zeer intensieve klus die meer tijd en menskracht vereist. Hiermee gaat het onderzoeksteam het komende jaar aan de slag. Daarnaast zou het interessant zijn om te kijken naar representatie en stereotypering in eindexamens, omdat die gebruikt worden in een potentieel stressvolle toets-situatie waarin de

resultaten gevolgen hebben voor de toekomst van kinderen. In de teksten van eindexamens economie bleek bijvoorbeeld sprake van sterke ondervertegenwoordiging van vrouwen en van stereotyperende rollen en activiteiten<sup>51</sup>.

Het onderzoeksteam gaat de komende jaren verder met de analyse van representatie en stereotypering in schoolboeken, met de volgende aandachtspunten: (a) een vergelijking tussen de bevindingen in Nederlandse boeken en boeken uit andere Europese landen; (b) de analyse van leesboeken in het primair onderwijs; (c) de analyse van schoolboeken voor andere vakken dan Nederlands en wiskunde, bijvoorbeeld naar de manier waarop in biologieboeken wordt geschreven over geslacht, en of daarin aandacht is voor personen met een ander profiel dan XY of XX en andere vormen van intersekse: mensen die geboren zijn met een lichaam dat niet voldoet aan de normatieve definitie van man of vrouw zoals de maatschappij die hanteert.

De eerstvolgende stap voor het onderzoeksteam is het schrijven van uitgever-specifieke rapportages met analyses van de eigen boeken zodat uitgevers alle informatie hebben over hun eigen methoden en op basis daarvan kunnen besluiten of en zo ja hoe ze aanpassingen willen maken om representatie te verbeteren en stereotypering te verminderen.

## Ten slotte

Het vraagstuk rond representatie en stereotypering kan worden benaderd vanuit de idee dat de manier waarop mannen en vrouwen worden weergegeven (in welke beroepen/activiteiten/rollen) een getrouwe weergave van de samenleving zou moeten zijn. Volgens deze redenering is er geen sprake van stereotypering, omdat het 'nu eenmaal' zo is dat mannen vaker hoogleraar zijn en vrouwen meer doen in het huishouden dan mannen. Men beoogt dan een weergave van de status quo. Maar weergave van de status quo zou betekenen dat naast een ondervertegenwoordiging van vrouwen in bepaalde beroepen, ook een bepaald percentage van de personages herkenbaar zou moeten zijn als LHBT, net als in het echt. Ook andere minderheidsgroepen die hier niet zijn besproken zoals mensen met een fysieke beperking zouden dan naar verwachting meer ruimte moeten krijgen in schoolboeken. Een weergave van de status quo betekent dan niet alleen mogelijke reproductie van stereotypen, maar potentieel ook meer diversiteit. Alleen zijn de voorstanders van weergave van de status quo doorgaans juist geen voorstander van evenredige representatie op alle gebieden, zoals die van LHBT-ers.

De keuze voor weergave van iets anders dan de status quo wordt nogal eens gezien als on gepaste en ongewenste sturing. Daarbij vergeet men dat ook reproductie van de status quo een vorm van sturing is. Een belangrijke boodschap is dan ook dat neutraliteit niet bestaat. Elke keuze voor een bepaald personage in een bepaalde situatie met een bepaalde activiteit is precies dat: een keuze. Een keuze die bijdraagt aan het beeld dat jongeren van de werkelijkheid ontwikkelen in welke richting dan ook. Neutraliteit nastreven is daarom een onmogelijke missie. Dit onderzoek beoogt bij te dragen aan bewustwording van vaak onbewuste keuzes. Het is aan de uitgevers om een heldere visie te ontwikkelen op de gewenste mate en aard van representatie van verschillende groepen in hun producten en die om te zetten in richtlijnen voor schrijvers. In welke richting deze keuzes zich ook ontwikkelen, een heldere visie en helder beleid geven in ieder geval duidelijkheid voor de afnemers van de producten die vervolgens daarin weer eigen overwegingen kunnen maken.

# REFERENTIES

- <sup>1</sup> Ito, T. A., & Urland, G. R. (2003). Race and gender on the brain: Electrocortical measures of attention to the race and gender of multiply categorizable individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*(4), 616-626. Doi: 10.1037/0022-3514.85.4.616
- <sup>2</sup> Ramsey, J. L., Langlois, J. H., & Martin, N. C. (2005). Infant categorization of faces: Ladies first. *Developmental Review*, *25*(2), 212–246. Doi: 10.1016/j.dr.2005.01.001
- <sup>3</sup> Martin, C. L., & Ruble, D. (2010). Children’s search for gender Cues: Cognitive perspectives on gender development. *Current Directions in Psychological Science*, *13*(2), 67-70. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00276.x>
- <sup>4</sup> Blakemore, J. E. O., Berenbaum, S. A., & Liben, L. S. (2009). *Gender development*. Hove, England: Psychology Press.
- <sup>5</sup> Steele, C. M., Spencer, S. J., & Aronson, J. (2002). Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 379–440). San Diego, CA: Academic Press.
- <sup>6</sup> Appel, M., & Kronberger, N. (2012). Stereotypes and the achievement gap: Stereotype threat prior to test taking. *Educational Psychology Review*, *24*(4), 609–635. Doi: 10.1007/s10648-012-9200-4
- <sup>7</sup> Nguyen, H., & Ryan, A. M. (2008). Does stereotype threat affect test performance of minorities and women? A meta-analysis of experimental evidence. *Journal of Applied Psychology*, *93*(6), 1314-1134. Doi: 10.1037/a0012702
- <sup>8</sup> Murphy, M. C., Steele, C. M., & Gross, J. J. (2007). Signaling threat: How situational cues affect women in math, science, and engineering settings. *Psychological Science*, *18*(10), 879-85. Doi: 10.1111/j.1467-9280.2007.01995
- <sup>9</sup> Stout, J. G., Dasgupta, N., Hunsinger, M., & McManus, M. A. (2011). STEMing the tide: Using ingroup experts to inoculate women’s self-concept in science, technology, engineering, and mathematics (STEM). *Journal of Personality and Social Psychology*, *100*(2), 255–270. Doi: 10.1037/a0021385
- <sup>10</sup> Good, J. J., Woodzicka, J. A., & Wingfield, L. C. (2010). The effects of gender stereotypic and counter-stereotypic textbook images on science performance. *The Journal of Social Psychology*, *150*(2), 132-147. Doi: 10.1080/00224540903366552
- <sup>11</sup> Ambady, N., Shih, M., Kim, A., & Pittinsky, T. L. (2001). Stereotype susceptibility in children: Effects of identity activation on quantitative performance. *American Psychological Society*, *12*(5), 385-390. Doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00371>
- <sup>12</sup> Neville, E., & Claude Croizet, J. (2007). Can salience of gender identity impair math performance among 7-8 years old girls? The moderating role of task difficulty. *European Journal of Psychology of Education*, *12*(3), 307-316. Doi: <https://doi.org/10.1007/BF03173428>

- <sup>13</sup> Huguet, P., & Régner, I. (2009). Counter-stereotypic beliefs in math do not protect school girls from stereotype threat. *Journal of Experimental Social Psychology, 45*, 1024–1027. Doi: 10.1016/j.jesp.2009.04.029
- <sup>14</sup> Tomasetto, C., Alparone, F. R., & Cadinu, M. (2011). Girls' math performance under stereotype threat: The moderating role of mothers' gender stereotypes. *Developmental Psychology, 47*(4), 943-949. Doi: 10.1037/a0024047
- <sup>15</sup> Neuburger, S., Jansen, P., Heil, M., & Quaiser-Pohl, C. (2012). A threat in the classroom gender stereotype activation and mental-rotation performance in elementary-school children. *Zeitschrift für Psychologie, 220*(2), 61–69. Doi: 10.1027/2151-2604/a000097
- <sup>16</sup> Bian, L., Leslie, S., & Cimpian, A. (2017). Gender stereotypes about intellectual ability emerge early and influence children's interests. *Science, 355*, 389–391. Doi: 10.1126/science.aah6524
- <sup>17</sup> Bian, L., Leslie, S., & Cimpian, A. (2018). Evidence of bias against girls and women in contexts that emphasize intellectual ability. *American Psychological Association, 73*(9), 1139–1153. Doi: <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000427>
- <sup>18</sup> Miller, D. I., Nolla, K. M., Eagly, A. H., & Uttal, D. H. (2018). The development of children's gender-science stereotypes: A meta-analysis of 5 decades of U.S. draw-a-scientist studies. *Child Development, 89*(6), 1943–1955. Doi: 10.1111/cdev.13039
- <sup>19</sup> Kerkhoven, A. H., Russo, P., Land-Zandstra, A. M., Saxena, A., & Rodenburg, F. J. (2016). Gender stereotypes in science education resources: A visual content analysis. *PLoS ONE 11*(11). Doi: 10.1371/journal.pone.0165037
- <sup>20</sup> Moser, F., & Hannover, B. (2014). How gender fair are German schoolbooks in the twenty-first century? An analysis of language and illustrations in schoolbooks for mathematics and German. *European Journal of Psychology of Education, 29*(3), 387-407. Doi: 10.1007/s10212-013-0204-3
- <sup>21</sup> Brugeilles, C., & Cromer, S. (2009). *Analysing gender representations in school textbooks*. France, Paris: UMR CEPED.
- <sup>22</sup> Táboas-Pais, M. A., & Rey-Cao, A. (2012). Gender differences in physical education textbooks in Spain: A content analysis of photographs. *Sex Roles, 67*(7-8), 389–402. Doi: 10.1007/s11199-012-0174-y
- <sup>23</sup> Gupta, A. F., & Lee, A. S. Y. (1990). Gender representation in English language textbooks used in the Singapore primary schools. *Language and education, 4*(1), 29–50. Doi: <https://doi.org/10.1080/09500789009541271>
- <sup>24</sup> Law, K. W. K. and Chan, A. H. N. (2004). Gender role stereotyping in Hong Kong's primary school Chinese language subject textbooks. *Asian journal of women's studies, 10*(1), 49–69. Doi: <https://doi.org/10.1080/12259276.2004.11665965>
- <sup>25</sup> Lee, J. F. K. & Collins, P. (2010). Construction of gender: A comparison of Australian and Hong Kong English language textbooks. *Journal of Gender Studies, 19*, 121-137. Doi: 10.1080/09589231003695856



- <sup>26</sup> Evans, L. & Davies, K. (2000). No sissy boys here: A content analysis of the representation of masculinity in elementary school reading textbooks. *Sex Roles*, 42(3-4), 255-270. Doi: 10.1023/A:1007043323906
- <sup>27</sup> Islam, K. M. M., & Asadullah, M. N. (2018) Gender stereotypes and education: A comparative content analysis of Malaysian, Indonesian, Pakistani and Bangladeshi school textbooks. *PLoS ONE*, 13(1), e0190807. Doi: 10.1371/journal.pone.0190807
- <sup>28</sup> Clarkson, P. (1993). Gender, ethnicity and textbooks. *Australian Mathematics Teacher*, 49(2), 14–16.
- <sup>29</sup> Wu, H. & Liu, W. L. (2015). Gender Representation in Primary English Textbooks in Mainland China 1978 to 2003. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(6), 116-129.
- <sup>30</sup> Otlowski, M. (2003). Ethnic diversity and gender bias in EFL textbooks. *Asian EFL Journal*, 5, 1–15.
- <sup>31</sup> Gray, J. (2013). LGBT Invisibility and Heteronormativity in ELT Materials. In: J. Gray (Ed.), *Critical Perspectives on Language Teaching Materials* (pp. 40-63). Doi: [https://doi.org/10.1057/9781137384263\\_3](https://doi.org/10.1057/9781137384263_3)
- <sup>32</sup> Burke, B. R., & Greenfield, K. (2016). Challenging heteronormativity: Raising LGBTQ awareness in a high school English language arts classroom. *English Journal*, 105(6), 46–51.
- <sup>33</sup> Hudson, J. (2014). Breaking the silence: Toward improving LGBTQ representation in composition readers. *Composition Forum*, 29.
- <sup>34</sup> EU Commission, (2009). “Recommendation of 29 October 2009 on the use of the International Standard Classification of Occupations (ISCO-08). [with translations of ISCO-08 in 23 EU languages].” *Official Journal of the European Union*, 52.
- <sup>35</sup> Gabriel, U., & Gygax, P. (2008). Can societal language amendments change gender representation? The case of Norway. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 451–457. doi: 10.1111/j.1467-9450.2008.00650.x.
- <sup>36</sup> Landelijk Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren (2018). *LNVH Monitor vrouwelijke hoogleraren 2018*. Geraadpleegd op: [https://www.lnvh.nl/uploads/moxiemanager/LNVH\\_Monitor\\_Vrouwelijke\\_Hoogleraren\\_2018.pdf](https://www.lnvh.nl/uploads/moxiemanager/LNVH_Monitor_Vrouwelijke_Hoogleraren_2018.pdf)
- <sup>37</sup> Agnes Elling, A., & Van Ginneken, Z. (2016). Sekse(on)gelijkheid in de sport: Een inventariserende studie naar deelname en waardering. Geraadpleegd op Mulier Instituut: <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=7211&m=1472732626&action=file.download>
- <sup>38</sup> <https://www.techniekpact.nl/weinig-vrouwen-in-de-techniek-in-nl>
- <sup>39</sup> Landelijk expertisebureau meisjes/vrouwen en bèta/techniek VHTO/Platform Betatechniek (z.j). *Meisjes en vrouwen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt*. Geraadpleegd op: <https://www.vhto.nl/cijfers-onderzoek/cijfers/>
- <sup>40</sup> HoneyPot, (z.j.). *Women in Tech Index, 2018*. Geraadpleegd op: <https://www.honeypot.io/women-in-tech-2018/>

- <sup>41</sup> Van Groenigen, E., & Hartgers, M. (2019). *Geslaagd! Profielen, vakken en cijfers van geslaagden in vwo, havo en vmbo-t*. Geraadpleegd op CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2019/11/geslaagd-profielen-vakken-en-cijfers-van-geslaagden>
- <sup>42</sup> Merens, A., & Dirven, H. (2018). *Komen er meer vrouwen in topfuncties?* Geraadpleegd op SCP: <https://digitaal.scp.nl/emancipatiemonitor2018/komen-er-meer-vrouwen-in-topfuncties/>
- <sup>43</sup> Heyder, A., & Kessels, U. (2015). Do teachers equate male and masculine with lower academic engagement? How students' gender enactment triggers gender stereotypes at school. *Social Psychology of Education, 18*(3), 467–485. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11218-015-9303-0>
- <sup>44</sup> Clark, M. A., Thompson, P., & Vialle, W. (2008). Examining the gender gap in educational outcomes in public education: Involving pre-service school counsellors and teachers in cross-cultural and interdisciplinary research. *International Journal for the Advancement of Counselling, 30*, 52–66. Doi: 10.1007/s10447-007-9044-7
- <sup>45</sup> Bianco, M., Harris, B., Garrison-Wade, D., & Leech, N. (2011) Gifted girls: Gender bias in gifted referrals. *Roeper Review: A Journal on Gifted Education, 33*(3), 170-181, Doi: 10.1080/02783193.2011.580500
- <sup>46</sup> Lee, L. (2002). Young gifted girls and boys: Perspectives through the lens of gender. *Contemporary Issues in Early Childhood, 3*, 383-399.
- <sup>47</sup> McClure, J., Meyer, L. H., Garisch, J., Fischer, R., Weir, K. F., & Walkey, F. H. (2011). Students' attributions for their best and worst marks: Do they relate to achievement? *Contemporary Educational Psychology, 36*(2), 71–81. Doi: 10.1016/j.cedpsych.2010.11.001
- <sup>48</sup> Jackson, C., & Nyström, A. (2015). 'Smart students get perfect scores in tests without studying much': Why is an effortless achiever identity attractive, and for whom is it possible? *Research Papers in Education, 30*(4), 393-410. Doi: 10.1080/02671522.2014.970226
- <sup>49</sup> Jones, S., & Myhill, D. (2004) 'Troublesome boys' and 'compliant girls': Gender identity and perceptions of achievement and underachievement. *British Journal of Sociology of Education, 25*(5), 547-561. Doi: 10.1080/0142569042000252044
- <sup>50</sup> Flore, P.C., Mulder, J. & Wicherts, J.M. (2018) The influence of gender stereotype threat on mathematics test scores of Dutch high school students: a registered report. *Comprehensive Results in Social Psychology, 3:2*, 140-174, DOI: 10.1080/23743603.2018.1559647
- <sup>51</sup> <https://esb.nu/esb/20046594/vrouwen-in-de-economie-een-levenslange-ontmoediging>

# APPENDIX: CODEERSYSTEEM

Uitgangspunt was dat alle individuen, duo's en groepen in de schoolboeken die geclassificeerd kunnen worden als mannelijk of vrouwelijk (of gemengd bij duo's of groepen) zijn opgenomen in het databestand. Een duo of groep bestaat uit personen die niet los van elkaar worden genoemd en niet in unieke activiteiten of rollen worden beschreven of afgebeeld (bijvoorbeeld: 'meneer en mevrouw de Boer gaan een auto kopen', of 'de meisjes van groep 8 werken aan een opdracht' of een afbeelding van een sportteam). Voor ieder individu is vastgesteld hoe vaak ze werden genoemd (of afgebeeld) waarbij ook persoonlijk voornaamwoorden die naar de persoon (of duo of groep) verwijzen werden meegeteld (zoals hij, haar, hun). Vervolgens is ieder individu, duo, of groep geclassificeerd in termen van geslacht en seksualiteit, en op basis van beroep, activiteit en rol. De beslisregels daarvoor worden hieronder beschreven.

## CLASSIFICATIE PERSONAGES

### Geslacht: Vrouw of Man

Geslacht van de persoon kan op basis van de volgende informatie worden vastgesteld: (a) persoonlijk voornaamwoorden; (b) naam van de persoon; (c) identiteit van de persoon.

- (a) **Persoonlijk voornaamwoorden.** Verwijzingen naar de persoon met hij/hem/zijn of zij/haar
- (b) **Naam van de persoon.** Namen die duidelijk verwijzen naar een man of een vrouw
- (c) **Identiteit van de persoon.** Bij bekende personen van wie gender algemeen bekend is

Bij een duo of een groep geldt dat bij een mix van geslachten 'gemengd' wordt geclassificeerd.

### Seksualiteit: Heteroseksueel of LHBTQI+

Seksualiteit kon op basis van de volgende informatie worden vastgesteld:

- (a) **Benoeming van huwelijks status of relatiestatus** in combinatie met de geslachten van beide partners (zoals: meneer en mevrouw de Jong, Kees is verliefd op Marie)
- (b) **Bekende personen** van wie de seksualiteit algemeen bekend is door huidige en vroegere relaties en/of expliciete uitingen over de eigen seksualiteit (zoals: voetballer Wesley Sneijder is met een vrouw getrouwd, zanger/presentator Gordon is openlijk homoseksueel)

### Beroepen

- (a) Het hebben van een beroep werd vastgesteld op basis van de tekst en/of afbeeldingen. Een beroep werd alleen gecodeerd als expliciet werd gemaakt dat de persoon een activiteit beroepsmatig uitvoerde. Doorgaans was dit simpelweg door tekst (de dokter, een slager, de docent, etc.), soms ook door afbeeldingen, maar alleen als duidelijk was dat het ook echt om een beroepsmatige uitvoering van een taak ging. Zo is iemand die op een afbeelding de ramen wast alleen gecodeerd als 'glazenwasser' als er bijvoorbeeld ook een busje zichtbaar was waarop duidelijk werd dat het om iemand met of van een glazenwassersbedrijf gaat.
- (b) Beroep wetenschapper. Dit beroep werd gecodeerd op basis van de tekst. Het beroep wetenschapper werd niet alleen afgeleid uit de aanduiding 'wetenschapper', maar ook uit woorden zoals 'onderzoeker', 'uitvinder', of 'bedenker van een theorie/techniek', of uit werkwoorden zoals 'onderzoekt/onderzocht/vond uit'. Hierbij werd aangetekend of het om een historische wetenschapper ging (zoals Pythagoras of Leonardo da Vinci) zodat hierin onderscheid gemaakt kon worden in de analyses.
- (c) Beroep topsporter. Dit beroep werd gecodeerd op basis van de tekst en/of afbeeldingen. In de tekst werd gekeken naar woorden zoals 'topsporter', 'topatleet', 'voetbalprof', 'schaatser', etc. Bekende sporters (zoals Serena Williams, of Lionel Messi) konden ook op basis van algemene kennis worden geclassificeerd als topsporter. Personages die een sport beoefenen, maar waarvan niet duidelijk is of zij dat beroepsmatig doen werden niet als topsporter geclassificeerd.

Op basis van de *International Standard Classification of Occupations (ISCO)* zijn ook statusscores aan de verschillende beroepen toegekend om aan te geven hoe hoog de maatschappelijke status van een bepaald beroep is. De ISCO geeft ook aan hoeveel mannen en vrouwen bepaalde beroepen uitvoeren. Met deze gegevens kon ook worden berekend hoe gender-typisch een bepaald beroep was.

### Activiteiten

Een personage kon gescoord worden op meerdere activiteiten, bijvoorbeeld als een persoon in een langer verhaal meerdere activiteiten ondernam, of als de activiteit kenmerken van meerdere typen vertoonden (zoals een budget maken voor de boodschappen = financieel en huishoudelijk).

- (a) Sportieve activiteit. Alle sportactiviteiten, zoals voetballen, volleyballen, schaatsen, skiën, wielrennen, mountainbiken, etc. ongeacht of het personage dat als beroep doet of als hobby of eenmalig.
- (b) Intellectuele activiteit. Activiteiten zoals rekenen, schrijven, bedenken, uitvinden en analyseren.

(c) Technische activiteit. Activiteiten zoals bouwen en repareren.

(d) Huishoudelijke activiteit. Activiteiten zoals de was doen, koken, boodschappen doen.

## Rollen

Bij het coderen is gekeken naar de rol waarin de persoon beschreven of afgebeeld wordt, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de rollen van (groot)ouder, professional in een beroep, en/of een persoon die echt bestaat.

- (e) Rol van (groot)ouder werd vastgesteld op basis van de tekst: iedere persoon die werd beschreven als moeder, mama, vader, papa, oma, opa, grootmoeder, of grootvader kreeg de code '(groot)ouderrol. Deze code werd ook toegekend als de persoon indirect werd beschreven in die rol (bijv. 'de dochter van Jan gaat op reis' – Jan is dan een vader). Informatie op afbeeldingen kon niet gebruikt worden voor deze rol, omdat de specifieke relatie tussen personen op een afbeelding niet met zekerheid kan worden vastgesteld.
- (f) Rol van beroemdheid werd voornamelijk vastgesteld op basis van algemene kennis over zoals schrijvers, zangers, acteurs, sporters, of op basis van de inhoud van de tekst – waar nodig aangevuld met een google search om te zien of het om een algemeen bekend persoon gaat.